

<https://doi.org/10.32405/2411-1309-2021-27-55-63>

УДК 37.091.3.016:811.161.2

МЕТОДИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ВЕРСІЇ ВЧИТЕЛІВ-ПРЕДМЕТНИКІВ

Дослідження виконане в межах НДДКР (реєстраційний номер 0121U100247)

Олена Горошкіна,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-0378-888X>

 olenagoroshkina@gmail.com

Неллі Бондаренко,

кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-4033-7287>

 nelly.bondarenko@ukr.net

Валентина Новосьолова,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0003-2987-7888>

 ribusya@ukr.net

Людмила Попова,

кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий
співробітник відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0003-2021-3348>

 l_a_popova@ukr.net

Статтю присвячено аналізу й узагальненню результатів онлайн-анкетування вчителів української мови і літератури щодо проблеми теорії і практичного застосування методів навчання української мови. У статті обґрунтовано актуальність вибраної теми у контексті проблеми добору ефективних методів навчання української мови. Схарактеризовано класифікації методів на різних підставах. Зроблено висновок про необхідність упорядкування, модернізації методів навчання української мови й розроблення методики їх ефективного застосування в контексті компетентнісних перетворень в освіті.

Ключові слова: методи навчання української мови; традиційні методи; інноваційні методи.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Педагогічній науковій спільноті дістався у спадок багатий арсенал різноаспектно досліджених методів навчання. Відтоді палітра методів збагатилася десятками нових, зокрема й запозичених зі світових методик. Істотно оновилися і збагатилися зміст освіти, арсенал засобів навчання за рахунок інтернет-ресурсів і форм навчання онлайн, зокрема з огляду на пандемію COVID-19. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, модернізація змісту освіти, її компетентнізація в контексті сучасних і прийдешніх глобальних викликів зумовили потребу увідповіднити й педагогічний інструментарій, основу якого становлять методи навчання.

Відомий український дослідник О. Біляєв стверджував: «Зміст шкільних занять з мови, їх ефективність значною мірою забезпечується оптимальним застосуванням навчальних методів» (Біляєв, 1982, с. 205). Подібної думки дотримується й О. Кучерук: «Метод навчання — основна категорія методики навчання в будь-якій галузі освіти» (Кучерук, 2012, с. 21).

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Як свідчить аналіз наукових студій, проблема добору ефективних методів навчання української мови завжди перебувала в полі зору науковців і практиків. Методи класифікують за характером пізнавальної діяльності учнів, беручи за основу різних її рівень (М. Скаткін, І. Лернер), за джерелом здобування учнями знань (А. Алексюк, Є. Голант, І. Огородников, М. Сорокін, С. Шаповаленко та ін.), за способом взаємодії вчителя й учнів на уроці (О. Біляєв, Л. Рожило, О. Текучов та ін.). На основі системного підходу К. Плиско виділяє методи проблемно-розвивального навчання, до яких дослідниця відносить інформаційно-рецептивний, спонукально-репродуктивний, стимулюючо-пошуковий, спонукально-пошуковий, проблемний виклад (Плиско, 1995, с. 148), що забезпечують пояснювально-ілюстративний і проблемно-пошуковий типи навчання.

У теорії й методиці навчання української мови найбільш умотивована класифікація методів за способом взаємодії вчителя й учнів на уроці, до якої належать

зв'язний виклад матеріалу вчителем (розповідь), бесіда, спостереження над мовою, робота з підручником, метод вправ (роботи О. Біляєва, Л. Рожило, В. Мельничайка, М. Пентилюк та ін.). Методи, що належать до цієї класифікації, теоретично обґрунтовано й еспериментально підтверджено в дисертаційних працях С. Лукач, Н. Остапенко, В. Теклюк, В. Шляхової та ін., що дало змогу визначити педагогічні умови їх ефективності на уроках української мови в загальноосвітній школі. З появою шкіл нового типу С. Караман доповнив класифікацію методів навчання, запропоновану О. Біляєвим, такими, як метод лекції; метод експерименту й захисту проєктів; метод розроблення фрагментів уроку (Караман, 2000).

Упродовж останнього двадцятиріччя лінгводидактика збагатилася знаннями про інтерактивні методи навчання (Л. Варзацька, О. Горошкіна, Л. Кратасюк, Т. Окуневич, М. Пентилюк, Н. Солодюк та ін.). О. Кучерук у докторській дисертації здійснила докладний опис системи методів навчання української мови в основній школі (Кучерук, 2012).

Сучасні дослідники проблеми сегментарно описали такі методи: комунікативний (З. Бакум), ситуаційний (Н. Бондаренко, Н. Голуб), метод проєктів / проєктної діяльності (Н. Бондаренко, Н. Голуб, О. Горошкіна, О. Полінок, Л. Попова та ін.), текст-метод, Storytelling (Н. Бондаренко), метод вправ (Н. Бондаренко, В. Новосьолова, Л. Попова та ін.) (Бондаренко, 2013; Бондаренко, 2017; Бондаренко, 2021; Бондаренко, 2019; Галаєвська, 2016; Голуб, 2014; Горошкіна, 2013; Новосьолова, 2014; Попова, 2017; Проблеми методів, 22 жовтня 2020 р.). Застосування проблемних ситуацій докладно описав О. Топузов (Топузов, 2007, 2015). Водночас, як свідчить аналіз наукової літератури, вивчення змісту сайтів учителів-словесників, у практиці навчання української мови помітна тенденція до застосування як синонімічних таких понять: «метод», «прийом», «технологія». Обов'язковим складником сучасного уроку стає застосування так званих інтерактивних методів, які почасти використовують без урахування їх дидактико-розвивального потенціалу, тобто як прикмету часу. У цьому контексті нагальною є потреба в чіткому розмежуванні ключових дефініцій, розробленні класифікації методів, спроможних розв'язувати завдання компетентісно орієнтованої освіти, забезпечувати суб'єктність учасників освітнього процесу й орієнтувати на нові результати навчання, визначені Державним стандартом базової середньої освіти, стратегічним документом «Нова українська школа».

Сьогодні важливо визначити, які методи навчання української мови найчастіше використовують на уроках, які з них є найбільш ефективними в умовах кардинальних змін освітнього процесу, а також оприятити проблеми, з якими стикаються вчителі під час добору й застосування методів навчання української мови.

Результати дослідження. Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням наукових результатів. На основі вивчення й узагальнення результатів анкетування вчителів української мови і літератури ми намагалися проаналізувати

стан ієрархізації категорійного поля проблеми методів навчання української мови, визначити труднощі в доборі й застосуванні ефективних методів у контексті відповідності їх завданням сучасного освітнього процесу.

До ефективних способів пошуку нового знання дослідники (С. Гончаренко, О. Семенов, Є. Хриков та ін.) уналежують анкетування, що є важливим етапом на шляху розв'язання певної наукової проблеми.

Для виявлення основних проблем якості навчально-методичного забезпечення освітнього процесу, зокрема щодо теорії і практики методів навчання української мови, співробітники відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України провели онлайн-анкетування вчителів української мови і літератури закладів загальної середньої освіти.

Результати дослідження співробітниками відділу навчання української мови і літератури проблеми ефективності застосування методів навчання української мови, окрім аналізу, узагальнення анкетування, ґрунтуються на матеріалі інтерв'ювань педагогів, дописів спільноти вчителів-словесників на сторінці групи відділу у Facebook, виступів на засіданні круглого столу «Методи навчання української мови: сучасний контекст», організованого відділом 25 березня 2021 року (Проблеми методів, 22 жовтня 2020 р.).

Анкетування було сфокусовано на таких питаннях:

- проблема класифікації методів в умовах компетентнісного навчання;
- типології методів, які використовують педагоги-предметники для організації компетентнісно спрямованого навчання;
- з'ясування усвідомлення вчителями сутності методів навчання;
- ефективності їх використання;
- пропозицій учителів-словесників щодо наукового забезпечення розв'язання досліджуваної проблеми.

Для зручності було вибрано формат онлайн-опитування. Анкетування здійснювалося засобами Google-форм на сторінці групи «Відділ навчання української мови та літератури» у соціальній мережі Facebook для ефективної організації взаємодії з цільовою аудиторією, використання можливостей соціальної мережі для обговорення перспектив і результатів дослідження. Анкетуванням було охоплено 108 респондентів із різних областей України.

Розроблена анкета містить 8 запитань. На перше запитання – «Якою класифікацією Ви керуєтеся під час вибору методів навчання?» – відповіді розподілено так: 55,6% учителів української мови і літератури відповіли, що використовують пояснювально-ілюстративний, частково-пошуковий, репродуктивний, проблемного викладу, дослідницький методи; 23,1% – проблемний, показово-рецептивний, інформаційно-рецептивний, стимулювально-пошуковий, спонукально-пошуковий, спонукально-репродуктивний; 17,6% респондентів відповіли, що застосовують усний виклад, бесіду, спостереження учнів над мовою, роботу з підручником, метод вправ.

Незначна кількість респондентів зазначила, що використовують класифікацію О. Біляєва (2 особи, це становить 0,9% від загальної кількості відповідей), однак із уточненням (усний виклад може бути проблемним, домінує евристична бесіда); стільки ж учителів зазначили, що поєднують різні класифікації. Це свідчить про необхідність уточнення або розроблення оновленої класифікації методів навчання, які відповідали б потребам сучасного освітнього процесу щодо підготовки вчителів-предметників.

Наступне запитання було сформульоване так: «За якими ознаками Ви визначаєте, чи є конкретний метод компетентнісно орієнтованим?». 66,7% респондентів зазначили: «наскільки ефективним є метод для формування предметної і ключових компетентностей»; 29,6% – «забезпечує оптимальну взаємодію вчителя й учнів», 12% – «реалізовує функції навчання». Відтак немає однотайності у відповідях, тож потребують розроблення вимоги до компетентнісно орієнтованих методів, критерії їх відбору та показники ефективності застосування.

Під час вибору оптимального методу навчання 35,2% вчителів-словесників керуються визначеними в чинній програмі очікуваними результатами, 30,6% – метою уроку, 20,2% – власним досвідом, 7,4% – темою уроку, 2,8% – власними уподобаннями. Наявність таких відповідей переконує в суб'єктивному характері відбору.

Особливий інтерес викликає ранжування методів навчання за ефективністю. 82,4% учителів української мови і літератури віддають перевагу практичним методам, 9,3% – наочним, 8,3% – словесним.

Як свідчать результати анкетування, найчастіше використовують практичний метод, бесіду, проблемно-пошуковий, частково-пошуковий, пояснювально-ілюстративний, проблемний (проблемного викладу, проблемне навчання), метод вправ (вправи), інфомедійний, дослідницький, карту мислення, біоадекватний, метод проєктів, інтерактивні, методи критичного мислення тощо.

Найрідше застосовують у роботі репродуктивний, дослідницький, наочний, лекцію, роботу з підручником та ін.

Як бачимо, окремі методи, наприклад, дослідницький, роботи з підручником, включено до обох груп, що свідчить про наявність суб'єктивного чинника в доборі методів навчання української мови. Деякі назви методів мають варіанти: проблемний, проблемного викладу, проблемне навчання. Це актуалізує питання термінологічної точності. Потребує розв'язання й проблема теоретичного обґрунтування класифікації методів для ефективного розв'язання завдань компетентнісно орієнтованого навчання української мови.

Особливий інтерес викликають результати відповідей на запитання: «Який аспект проблеми методів потребує максимальної уваги науковців?».

Відповіді переконують, що найбільше вчителів-словесників непокоять проблеми добору методів в умовах дистанційного й змішаного навчання — 58,3%; проєктування класифікації методів розвитку критичного мислення — 18,5%; розроблення методів організації самостійної діяльності учнів 16,7%.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті аналізу джерельної бази, даних анкетування, онлайн-консультацій із педагогами-предметниками виявлено методичні прогалини й недоліки, які підтверджують своєчасність порушення проблеми методів навчання української мови в закладах загальної середньої освіти. Це недостатня обізнаність педагогів-предметників із сучасною науково-методичною літературою з проблеми методів навчання; слабка орієнтація у класифікації методів; нерозрізнення таких ключових понять методики як *метод, прийом, засіб* навчання зважаючи на нечіткість їх розмежування в лінгводидактиці; неусвідомленість діалектичної сутності методів навчання; їх лінійний одноаспектний розгляд; невміння визначити сильні й слабкі сторони методів, їхній дидактичний потенціал; використання традиційних методів у статичній версії без урахування компетентнісних перетворень в освіті; абсолютизація окремих методів; необґрунтована недооцінка й нехтування методів із доведеною ефективністю; недоцільне застосування малоефективних методів; калейдоскопічність використання методів; штучне, механічне поєднання методів, інтуїтивний, випадковий вибір методів навчання без урахування мети й завдань уроку, змісту, специфіки й складності навчального матеріалу, підготовленості класу, ліміту навчального часу; не підготовленість окремих учителів до ефективного впровадження методів навчання в умовах дистанційної освіти; нерозробленість методики використання інноваційних методів, зокрема тих, що ґрунтуються на візуальній та слуховій основі в умовах дистанційного навчання тощо.

Перелічені проблеми утворюють необхідності впорядкування, модернізації методів навчання української мови і розроблення методики їх ефективного застосування в контексті компетентнісних перетворень в освіті. Це ставить перед науковцями такі завдання: 1) усистемнити уявлення вчителів про методи навчання української мови на засадах методології компетентнісно й особистісно орієнтованої освіти; 2) проаналізувати й систематизувати на основі цілісного підходу наявні класифікації методів навчання мови; 3) визначити й оцінити дидактичний потенціал основних методів навчання української мови, схарактеризувати їхні сильні й слабкі сторони; 4) розробити алгоритм усвідомленого й обґрунтованого вибору доцільних методів; 5) визначити умови їх ефективного застосування, оптимального поєднання й співвідношення для забезпечення результативного формування предметної і ключових компетентностей; 6) експериментально підтвердити ефективність запропонованої методики.

Отже, стає очевидним, що упорядкування й модернізація напрацьованої теорії і практикою типології методів навчання української мови на часі. Це спонукає науковців до розроблення термінологічного апарату, оптимальної класифікації методів, опису сутнісних характеристик їх, переліку прийомів того чи того методу, виокремлення їхніх переваг для дистанційного навчання, а також для формування предметної та ключових компетентностей учнів.

Використані джерела

- Біляєв, О.М. (1982). Сучасний урок української мови. Київ: Радянська школа.
- Бондаренко, Н.В. (2013). Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу. *Дивослово*, 12, 2–7.
- Бондаренко, Н.В. (2017). Проектна діяльність учнів на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*, 12, 36–40.
- Бондаренко, Н. В. (2021). Текст-метод і досвід його ефективного застосування у навчанні мови [Text-method and experience of its effective application in language teaching]. *The world of science and innovation*. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. London, United Kingdom. 369–378.
- Бондаренко, Н.В. (2019). Storytelling як комунікаційний тренд і всепредметний метод навчання. *Молодь і ринок*, 7 (174), 130–135.
- Галаєвська, Л.В. (2016). Методи активного навчання української мови в школі (на матеріалі синтаксису й пунктуації). *Українська мова та література в школі*, 6, 16–21.
- Голуб, Н. Б. (2014). Метод проектів на уроці української мови в школі. *Українська мова і література в школі*, 8, 15–19.
- Горошкіна, О.М. (2013). Особливості використання інтерактивних методів на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*, 3, 7–10.
- Караман, С. О. (2000). Зміст і технологія навчання української мови в гімназії [Дис. доктора пед. наук]. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ.
- Кучерук, О.А. (2013). Методи навчання в системі понять сучасної лінгводидактики. *Українська мова і література в школі*, 3, 10–15.
- Кучерук, О.А. (2012). Система методів навчання української мови в основній школі [Автореф. дис. доктора пед. наук]. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ.
- Новосьолова, В.І. (2014). Методи, прийоми й засоби навчання у процесі формування лексичної компетентності учнів 5–7 класів. *Українська мова і література в школі*, 3, 19–23.
- Плиско, К.М. (1995). Принципи, методи і форми навчання української мови: Теоретичний аспект. Харків: Основа.
- Попова, Л.О. (2017). Метод проектів на уроках української мови в старших класах: проблеми і перспективи оцінювання. *Українська мова і література в школі*, 4, 50–53.
- Проблеми методів компетентнісно орієнтованого навчання української мови в закладах загальної середньої освіти: збірник матеріалів круглого столу, присвяченого пам'яті члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Біляєва Олександра Михайловича (22 жовтня 2020 р.)*. Київ: Педагогічна думка.
- Топузов О. М. (2007) Проблемна ситуація в теорії проблемного навчання. *Шлях освіти*. 2007. 1. 12–16.
- Топузов О. М. (2015) Становлення проблемного навчання в педагогічній науці. *Рідна школа*. 2015. 1. 57–60.

References

- Biliaiev, O.M. (1982). Suchasnyi urok ukrainskoi movy. Kyiv: Radianska shkola. (in Ukrainian).
- Bondarenko, N.V. (2013). Metody navchannia ukrainskoi movy kriz pryzmu kompetentnisnogo pidkhdou. *Dyvoslovo*, 12, 2–7. (in Ukrainian).
- Bondarenko, N.V. (2017). Proektna diialnist uchniv na urokakh ukrainskoi movy. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 12, 36–40. (in Ukrainian).
- Bondarenko, N. V. (2021). Tekst-metod i dosvid yoho efektyvnoho zastosuvannia u navchanni movy [Text-method and experience of its effective application in language teaching]. *The world of science and innovation. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference*. Cognum Publishing House. London, United Kingdom. 369–378. (in Ukrainian).
- Bondarenko, N.V. (2019). Storytelling yak komunikatsiinyi trend i vsepredmetnyi metod navchannia. *Molod i rynek*, 7 (174), 130–135. (in Ukrainian).
- Halaievskia, L.V. (2016). Metody aktyvnoho navchannia ukrainskoi movy v shkoli (na materialii syntaksysu y punktuatsii). *Ukrainska mova ta literatura v shkoli*, 6, 16–21. (in Ukrainian).
- Holub, N. B. (2014). Metod proektiv na urotsi ukrainskoi movy v shkoli. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 8, 15–19. (in Ukrainian).
- Horoshkina, O.M. (2013). Osoblyvosti vykorystannia interaktyvnykh metodiv na urokakh ukrainskoi movy. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 3, 7–10. (in Ukrainian).
- Karaman, S. O. (2000). Zmist i tekhnolohiia navchannia ukrainskoi movy v himnazii [Dys. doktora ped. nauk]. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M. P. Drahomanova. Kyiv. (in Ukrainian).
- Kucheruk, O.A. (2013). Metody navchannia v systemi poniat suchasnoi lnhvodydaktyky. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 3, 10–15. (in Ukrainian).
- Kucheruk, O.A. (2012). Systema metodiv navchannia ukrainskoi movy v osnovnii shkoli [Avtoref. dys. doktora ped. nauk]. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M. P. Drahomanova. Kyiv. (in Ukrainian).
- Novosolova, V.I. (2014). Metody, pryomy y zasoby navchannia u protsesi formuvannia leksychnoi kompetentnosti uchniv 5–7 klasiv. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 3, 19–23. (in Ukrainian).
- Plysko, K.M. (1995). Pryntsypy, metody i formy navchannia ukrainskoi movy: Teoretychnyi aspekt. Kharkiv: Osnova. (in Ukrainian).
- Popova, L.O. (2017). Metod proektiv na urokakh ukrainskoi movy v starshykh klasakh: problemy i perspektyvy otsiniuvannia. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 4, 50–53. (in Ukrainian).
- Problemy metodiv kompetentnisno oriientovanoho navchannia ukrainskoi movy v zakladakh zahalnoi serednoi osvity: zbirnyk materialiv kruhloho stolu, prysviachenoho pamiati chlenakorespondenta NAPN Ukrainy, doktora pedahohichnykh nauk, profesora Biliaieva Oleksandra Mykhailovycha (22 zhovtnia 2020 r.)*. Kyiv: Pedahohichna dumka. (in Ukrainian).
- Topuzov O. M. (2007) Problemna sytuatsiia v teoriiy problemnoho navchannia. *Shlyakh osvity*. 2007. 1. 12–16.
- Topuzov O. M. (2015) Stanovlennia problemnoho navchannia v pedahohichniy nautsi. *Ridna shkola*. 2015. 1. 57–60.